

С/кароч/з

Г. К. У.

кароч, 933-1

ГОИЯЛАНЪ СЕРЛЯ

АСИЯТ

Томичланьы Софьы

АСИЯТ

СТАВРОПОЛЬ КИТАБ
ИЗДАТЕЛЬСТВОНУ
КЪРАЧАЙ-ЧЕРКЕС БЁЛЮМЮ
ЧЕРКЕССК 1968

хапарла

Асият

сият Къарачайда айтылыб тур-
гъан бир къыз эди. Ол джаша-
гъан элде Асиятсыз той — той
тюл эди, оюн--оюн тюл эди.

Асият тойгъа келлик тюлдю деб эшитселе,
кеслерин хазырлаб келген джашла мыдах
бола эдиле. Асият келген кюн а дуня джа-
рый эди, кенгдеп огъуна къобузну къонгу-
рауу башха тюрлю эшитилгенлей, Асиятны
бюгюн тойда болгъанын биле эдиле. Тебсе-
се Асият, акъ чилле джаулукъну саудан
юсюне тѳлюб, башын ѳрге тутуб, къара
къашларын да кериб, аллына къараб, ыша-
ра-ышара тебсеучен эди. Ол ѳзендеги
джашладан Асиятха кѳзю къарамагъан
джокъду дерча алай эди...

Тойла да тохдаб, джаш къыз да чачы-
лыб, Асият да бу кюнлеге джетер деб, ким-
ни акъылына келе эди. Энди Асият къобу-
зун къолгъа хазна алмайды. Джангыз Уч-
куландан машинала бла джашла аскерге
озарыкъдыла деб эшитсе, эртденбласында

ол, тийредеги кызыланы да джыйыб, кьобузу да алыб, джол юсюне чыгыучанды. Биринчи машинала элге джетерге, ашыра чыкыган кызыла, биягы акъ чилле джау-лукъланы да тегюб, Асият да кьобузу бла араларында, дууадакълача сюзюлюб, школну кьатын сакълаучандыла. Кенгден кьаб-раб, айланчдан машина чыкыганын кергенлей, мыдахлыкъларын кергюзмей, джарыкъл болургъа кюрешедиле, машинала кьатларына джетиб, джашла берклерин тешиб, кьол булгъаб тебреселе, кьобузу тауушу бла кызы кезлени джыламукуллары тенг чыгъадыла.

...Къазауатны ал ачысы адамланы, юйдегилени, суйгенлени, тенглени бири-бирлеринден айырылган заманлары эди. Алай а къазауат — къазауатды — ол дунягъа кыйындан кыйын сынаула кергюзте бара эди.

Бир кесек заманны ичинде элге бир тюрлю бир кьуу-шуулукъл киргенди. Джашла мында заманда ныгышлада лахор эте олтуруучу кьартла, джангыдан бел кьатдырыгъа кереклисин ангылаб, халкыгъа эс табдыра башладыла.

Бир кюн кьартла да, тиширыула да Со-

ветге джыйылыб, элли ишине оноу эте эдле. Къартланы барындан да гамадаракъ Таубий эди. Ол сёз алыб, ёрге къобуб, былай айтды:

—Къыйынлыкъ соруб келмейди. Саулай къралыбыз къалай болса, биз да алай болурбуз. Хомухлукъ керек тюлдю. Хар ким кесибизни къатдырайыкъ. Бизни джашларыбыз къолларына шок алыб, къралыбызны къоруулагъан заманда, биз артыбызгъа аууб турсакъ, джарамаз. Барыбыз да къарыуубузгъа кёре бирер ишге джарайыкъ. Тохтар, мен билген бла, сен бизни аллыбызгъа сюелирге керексе, сен тирилгинг бла халкъгъа тирилик берирсе деб кёлюме келеди.

Таубийни айтханына джыйылгъанла бары бирден разы болдула. Тохтар да кесини сёзюнде бир талай затны айта келиб, Асиятха къараб былай айтды:

— Асият, джаным-кёзюм, сеннге мен айтыр керекли да тюлдю, кесинг кимден да ариу ангылайса нени да, ким биледи, бизни бюгюнден ары не кёрлюгюбюзню. Бизни тиширыуларыбыз бир кесек мугур болгъандыла, адамларын аскерге ашыргъанлы. Сен ала бла ишни къолгъа алмасанг, боллукъ

тюлдю. Алгъын къобузну да къолгъа алыб, эртден сайын къызланы алларында ишге бир чыгъа эдинг. Бусагъатда сени ол тири-лигинг алгъындан да бек керекди. Сен мен айтханны ангыладынг болур. Асият, къартладан джунчуяракъ да болуб, къызара-къызара, ёрге къобду.

— Ангылайма, Тохтар, къарыууму аямаз-ма, — деди.

Бюгюнден ары Асиятха башха тюрлю джашау башланды. Аны кечеси кюню да этген иши бла биргеди. Хар айтхан сёзю бла, кесин джюрютгени бла Асият тенг къызларына, джаш тиширыулагъа бир тукъум бир ёхтемлик сала биледи. Кеси да билмейди анга ол къарыуну къайдан чыкъгъанын. Эртден ингирге дери тышында айланыб, эшмелерин да джелкесинде чох чырмаб, эки джаягъы да къызарыб, ингирде юйге келсе, апасы:

— Ий, къызчыкъ, бир кюнню юйде къалсанг не боллукъду, къралны иши санга къалмагъан эсе? — деучен эди.

— Огъай, анам, мени кирик къызла аскерде къазауат да этедиле, заманында аскерге кете билмегенден ары, элде бир затха

джарамасам, къарнашларыма не айтыб бетими кѣргюзюрме?

Асиятха аскерчи джашладан кѣб письмо келе эди. Письмола тюрлю-тюрлю эдиле. Алай а Асият аланы бирин да джууабсыз къоймай эди, тенглик халда барына да элден хапар айтыб, письмола джаза эди.

Алай бла арадан талай заман кетди. 1942 джылны да джазы джетди. Бир кюн Асият ингирде ишден келгенинде, анасы бир тюрлю хапар айтды.

— Исламны джашы Хопай аскерден отпускагъа келгенди дейдиле, къызчыкъ. Кеси да, немчала Эрмебирге джетгендиле деб айтады дейдиле. Къан джауарыкъла бери джетиб къаладыла.

Къоркъма, анам, бери джетселе да, былайда болур аланы артлары. Ол аман Хопай аман хапар айтырыкъ эди ансы... Ол къачыб келген да болур, аны кибикле этмейдиле къазауат, къалгъанла да бир келселе уа отпускагъа.

— Тоба, тамбла-бирсикюн дегенча, бери джетедиле деб айтады дейдиле.

— Анам, кѣре барыбыз кесибиз, келселе да мындамы къаллыкъдыла, башларын ууатыб къайтырла, ма кѣрюрсе...

Экинчи кюн эртденбладан огъуна кюн бир мыдах, мутхуз эди. Эртден сайын тау-ланы джарытыучу кюн бюгюн тау артындан чыгъалмай къалгъанча эди.

Асият юйден чыкъса, эм алгъы бурун Мариямны арбазына кире эди. Мариямны эри аскерде эди, кеси эки сабийчиги бла къайын атасы бла къалгъан эди. Эртден сайын Асият Мариямгъа келиб, юйюне-башына болушуб, сора сабийлени да къарт аталары бла къоюб, экиси да ишге кетиучен эдиле. Бюгюн да Асият эртден бла эртде къобду, Мариямгъа келгенинде — арбазда бир эркиши тауукъ орунну эшиклерин ача тура. Джитирек къараса — ол Мариям кеси.

— А къыз, иеди бу этиб тургъанынг?

— Да, кѳресе, атабызны тону бла кечеги бѳркюн кийиб турама.

— Нек сора?

— А къыз, бир тюрлю хапарла айтадыла ол худжуланы юсюнден, къоркъуб кийгенме, кеслери да тѳбен элге джетиб келедиле дейди. Бюгече Тохтар да, къалгъан къартла да колхозну малын тау артына аудуруб кетгендиле, эшитмегенмисе? Дуния да джылау-сыйыт болуб турады, сен къайда къалгъанса?

— Сора былай нек кийингенсе?

— А къыз, сабийлени аталары письмосунда Украинадан алай джазгъан эди бир джолда: пашистле джетген джерлерине салмагъан къыйынлыкъ джокъду, не тиширууну, не сабийни хатерин этмейдиле. Джаш тиширыулагъа артыкълыкъ этедиле мурдарла, деб джазгъан эди. Эркишиге ушатсала деб кийингенме. Аття да колхозну ёгюзлерин сюрюб таугъа чыгъыб кетгенди. Былай кийиниб, сабийлени да алыб, сизге барайым, бир оноу этербиз деб тура эдим.

— Да, этиб не оноу этейик. Ислам бла джашындан сора элде эркиши болуб киши къалмагъан эсе, сабийлени джыйыб биз чегетгеми чыгъарыкъбыз, былай элибизде бир турайыкъ. Сабийлени ал да бизге кел, анамы къатына къысылырбыз да турурбуз. Аллах айгса, бизникиле башы бла джетерле, худжуланы былайдамы къоярыкъдыла. Кийимлеринги да ары теш, эркишиге ушатсала, сени сау къоймазла...

Элни ичи, бир къымылдагъан джан кёрюнмегенча, къымсыз эди. Тиширыула сабийле бла, экеу-ючеу бирге болуб, юйлеге джыйылыб, эшиклени бегитиб тура эдиле.

Бир заманда элде болмаучу ачы тукъум тауушла эштилдиле. Итле юрюб, дуня букъудан толуб, джерни титиретиб, джол бла бир затла озуб башладыла. Бир кесекден туура Асиятланы арбазда бир дыгъар-дугъур тауушла эшитилдиле. Орам бла озгъан да тохдамагъанлай, эшикле ачы-ачы къагъылдыла, автомат бла къагъа болур эдиле. Асиятны анасы Нюрхан, акъырын барыб, эшикни ачды. Асият бла Мариям, башларын да чох къысыб, экиси Мариямны эки джашчыгъын къоюнларына алыб, олтургъан джерлеринден къобмай турдула. Эшик ачылгъанлай, кёкюрегинде автоматы бла, бир къолу бла да аууз къобузну согъа, бир семиз сары эшикден тюшдю. Сора къобуз сокъгъанын да къоюб, дженгил-дженгил орундукъ тюблени, шымпылдыкъны артын, болгъан мюйюшню фонарь джандырыб къармады. Сора, бери айланыб, джырлагъан кибик эте, Асият бла Мариямны къатларына келди. Экисине да кёзюу-кёзюу къараб, Асиятны къойнунда джашчыкъны къулакъчыгъындан тарта:

— Где твой папа? Где твой мама? — деб бир затланы джыгъырдады. Джашчыкъны къулагъы ачыгъан болур эди, олсагъатдан

огъуна кычырыкъдан алыб, Асиятны кьойнуна кысылды. Немчалы уа, джырлагъанын да тохдатмагъанлай, хар затын тешиб, орундукъгъа салыб башлады. Дагъыда ючеулен кириб, дженгил-дженгил теши-ниб тебретиле. Сора бири, бери айланыб, тиширыулагъа бармагъы бла эшикни кьор-гюздю. Чыгъыгъыз дегенин ангылаб, сабий-лени да алыб, Нюрхан алларында, бары да эшикге чыкъдыла. Эшикде дуния кыжгъыл эди. Кими кыб-кымыжа, кими ич кийими бла тегерекни алыб тура эдиле. Бир кьауу-му от эте, бир кьаууму тауукъланы сюре, бир кьаууму кымыжа болуб, Кьобанны бойнуна джайылгъан эдиле...

Эки кюнню эталгъанларын этиб, ючюнчю кюн не эсе да эртдеден огъуна ёрелеб, джолгъа чыгъар кьайгъыгъа кирген эдиле. Ислам кьолуна да бир тюрлю резин кьам-чини алыб, юйлеге айлана, Нюрханланы ал-ларына джетди.

— Кьоресиз, былада бу байлыкъны, бу сей-ир затланы, ёмюрюмде кьараб кьормегенме мен быллай сыйлы кампетлени, — деб, хур-джунундан ууучу бла бир кампетни чы-

гъарыб, Мариямны кьойнунда джашчыкъ-
гъа узатды. Тиширыула сѣз кьошмадыла.

— Оллахий, аллымда джангыз ийнегими
сойсала да, разы эдим бу асуулу рысхыны
джюрютген адамлагъа мен, — деди дагъы-
да Ислам, не айтырыкъдыла дегенча, ти-
ширыулагъа кѣзюу къарай.

— Да, санга соруб соймазла да джангыз
ийнегинги, элни тауугъуну джигине дери да
къоймадыла да, иелерине соруб да уллу
къыйналмагъанлай, — деди Мариям.

— Сен акъырын сѣлеш, хай-хай-хай, бы-
ла пюрерни аскеридиле, кѣрмеймисе, сау-
лай джерни башын алыб келгенлерин?

— Да не эсе да, къораймыдыла бизден,
сизге айта болурла оноуларыш, бизни элни
ичинде эркин джюрюрге да кьоймайдыла.

— Была былайтын тау артына ауарыкъ-
дыла, ма Къарачайны алгъанча, тау арты
эллени да былай алыб чыгъарыкъдыла.
Бизде бюгюнден ары бурунгу джашау
ачылады, аллах айта эсе, ансы элни кирли-
си-битлиси да тенг болуб, къутуруб тебре-
ген эдиле. Хе-хе-хе, — деб, Ислам кѣл кенг-
дире, хапаргъа къызды, — Нюрхан, къызы-
нгы энди тилей келсек, не айтырыкъса экен?
Кѣремисе, бизникине ол абычар кийимлени

да джарашханларын, кёремисе, энди уа сёз табарыкъмыса? Хе-хе-хе...

Аллахны буюргъанын кёрюрбюз, энтда дуня не болады, не къалады, — деди Нурхан.

— Къайры барады джашынг ала бла, Ислам! — деб сорду Мариям хиликгерек эте.

— Хопай аланы Учкуланнга дери ашырыб къайтырыкъды. Учкуланда аланы тамадалары турлукъду, бу бизни ууакъ эллеге джашчыкъды энди тамада, бир экиси да къаллыкъды Хопайгъа нёгерге.

Тоба-тоба, быжма Хопайгъамы къалды бизни артыбыз энди? — деб силдеди биягъы Мариям, алай а Ислам аны эштмегенча этиб, аллына силкиниб кетди.

Исламны кетгенин эслеб, Асият юйден эшикге чыкъгъанында, Мариям:

— Эшитдингми, Асият, ол сен хиликге этиучю Хопай бюгюнден ары элибизни тамадасыды?..

Толу челеклери бла бойнунда, Асият къапхакъдан ёрге чыгъыб бара эди. Хопай аны эслегенлей, атына къамчини джетдириб, аллына силкинди. Ат къапхакъгъа чыгъаргъа

эрингенча кёргенинде, Хопай, тюшюб, джюгенни кьолуна алыб, атны аллында тебреди. Кёзлери уа Асиятда эдиле. Ызындан келгенни эслеб, Асият бир джанына туракълагъанында, Хопай:

— Кюн ашхы болсун, Асият. Саламлашырыкъ болурса. Ол сен турсунмаучу заманла кетгендиле, — деди.

— Да, заманла тюрленгенликге, адамла тюрленмегендиле, хар ким да кесини орнунда къалгъанды. Джашауну тюрлениую уа адамланы иги танытыучанды, — деб, джууаб берди Асият.

— Огъай, энди арабыз аманга айланмасын, мен сеннге иги умут бла сёлешиб башлагъанма. Аскерде тенглеринги сакълайма десенг, къарт боллукъса, ала да бери къайтамыдыла, къаламыдыла. Кесинг да бу экиюч айны ичинде бир бек тюрленгенсе, кёзюнгю-къашынгы да бир джарытмайса, не болсун.

— Сени джарыкълыгъынг болады кимге да. Бирси кече эсирген немчаланы алыб барыб, тёбен элде Идрисни кызына этген къыйынлыгъынгы джарыкълыкъдан эте болур эдинг, аны беш къарнашыны бир да

къуруса бири къайтыр аскерден, ол зор-
лукъ алай къалмаз.

— Сени аны ючюн ненг къорайды, мен ол
къызы суйген зат этсем, бир иш эди ан-
сы... аны атасы ючюн дертими мен андаи
алдым. Дуния кёзюудю...

— Хо, сен айтханлай, дуния кёзюудю,
бюгюн сени кибик бир-эки ит джаугъа са-
тылыб эллерибизде ат оюн этдиргенликге,
тамбла Къарачайны керти джашлары орун-
ларына келирле деб турабыз.

Хопайны бети тюрленди, асыры ачуулан-
нгандан ол къамчиси бла кесини аягына-
аягына уруб, къамчи да чурукъ башына
тийгени сайын, от чартлагъанча, таууш эт-
дире эди.

— Тейри, къызчыкъ, сени мени бла ариу
сёлешир къанынг джокъду бюгюн. Дагъы-
да бир тубербиз ансы. Бир кесек сагъыш
эт, иги къыз, бизни ачууландырмай. Оноу
бизни къолубузда болгъанын да унутма,
ариу бла ангыласанг, иги болур, эшта...

Хопай, эрлай тегерек айланыб, атына
минди, сора Асият таба айланыб, онг къо-
луну эки бармагъын тюзетиб, фашистлеча
честь берирге кюрешди, алай а Асият аны
эслерге унамады...

Танг аласындан башлаб, шкок-тоб атылган тауушла элни эртде огъуна тынгысыз этген эдиле. Асхакъ Харун, төбен элден эртденгиде чабыб келиб, орамда бир къауумну төгерегине джыйыб, уллу хапар айта эди:

— Тюнене бизникиледен бир отряд келиб, сууну ол джанына атлаб кетгенди. Бусагъатда джангыз бир отряд джолну осмаклай келгенди ансы, ызындан аскер келликти.

— Аны ючюн къозгъалыб айланадыла битле кечени арасындан бери. Учкуландагъылары да бери джыйылыб къалгъандыла. Тохдаусуз ол тырылдауукълары бла джюрюйдюле ары бла бери. Хопай бла атасы да кёрюнмейдиле, — деди Мариям.

— Хопайгъа уа не боллукъду, төбен элде Зуйкъунну джашы Зулкъарнай да, ол да, атла бла келиб, Исламланы алларында тюшдюле, — деди къайсы эсе да.

Былайдагъыла селеше тургъанлай, бир джанлары бла бир семиз тананы да аллына сюрюб, Ислам озуб бара эди.

— Бюгече джашынг сау къалгъанына къурманлыкъмы этериксе, Ислам? — деб силдеди селешгенлени бири.

— Огъай, келин келтирликме. Сиз былай джыйылгъаныгъызыны аман этесиз, штабха тил болса, кесигизни къырдырыб къоярсыз.

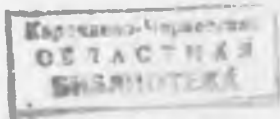
— Сенича бир тил этмесе, бир зат да болмаз.

— Асыры ёхдем сёлешесиз. Бусагъатда штабдагъыла ачууланыбдыла. Бюгече сууну ол джанында уруш болгъанды, эшитмегенмисиз? Къайдан эсе да бир отрядчык келгенди да, бюгече кесин къырдыргъанды алайда. Герман аскерге къатылыу кыйынды, сакъ болугъуз, — деди Ислам.

— Отрядла энтда келирле, Ислам, сен бизни къайгъыбызыны этме, джашынг бла сен къалай боллукъсуз ансы, биз а кёббюз. Исламны бети бир минутну ичине джюз тюрлю болду—бир агъара, бир кызара, бир кегере...

Кюн ызына айлана, Мариям, уллу джашчыгъын да алыб, кёпюр бла сууну ол джанына ётдю. Тюртю джыя, Мариям бла джашчыгъы кюлакъгъа иги терен кирдиле. Кеч болду, кетейик деб, ызларына айланыр заманда, чегет джанындан адам ынгычхыгъаннга ушаш бир таууш эштилди. Мариям

кьоркьуб, джашчыгъыны кьолундан тутуб, кьачар кьайгъыгъа кирди. Сора бир кесекни сескекли болуб, керти да адам ынгыч-хагъанын билгенинде, ол таууш чыкьгъан джер таба айланды. Тюртю кёкенлени ичлери бла сыбдырыла барыб кьарагъанында, бир уллу ташны джанында баууру бла джерге кьабланыб тургъан адамны эследи. Мариямны эсине эртденбла Асиятны айтханы тюшдю. «Бир ишексиз бу адам ол отрядданды», — деди ичинден. Дагъыда бир кесек тегерекге кьараб, туура кесини бир джанында ханс бетли пилотка атылыб тургъанын кердю. Узалыб кьолуна алгъанында, ал джанында—кызыл джулдузчукъ. Энди уа чыртда ишексиз болду, сора кьоркьгъаны-юркгени да кетиб, мыллыгъын аскерчи таба атды, алай а ол башын келтюрюб, эрлай онг кьолу бла автоматха узалыб, орусча: «Келме кьатыма, атарыкьма», — деб кычырды. Мариям, не этерге билмей, пилотка да кьолунда, не аллына атлаялмай, не артына туракьламай, сюелиб кьалды. Сора аскерчи биразны кьараб: «Тегерекде киши бармыды? Кьолларынгы ёрге тут да, кьатыма джууукъ кел», — деди. Мариям айтханын барын да ангылай эди, алай а

джууаб этерге керек болса, бир кесек тиреллик эди. Алай а, аскерчи кеси джангыз болгъаны амалтын кърккъуб кыджырагъанын билиб, анга кесини ким болгъанын ангылатыргъа изледи: «Мой муж на фронт, Красная армия, Украина...». Аскерчи, автоматын бир джанына салыб, кълуу бла баууру таба узалды. Мариям иги къарагъанында, аны кълатында джерде, ташлада кълан ызланы эследи. Аскерчи ауур джаралы эди. Мариям, белинде хотасын тешиб, аскерчини кълатына барыб да кълалмай, аллына атды. Джаш, хотаны да кълуна алыб, бир джанындан джатаргъа изледи, алай а джарасы ачыб, ауур ынгычхаб, башын энгишге ийди. Мариям джылай тургъан джашчыгъына да: «Кърккъа», — деб, акъырын атлай, аскерчини кълатына барды. Башында ич джаулуугъун да тешиб, энгишге ийилди. Джаш кеси узалыб джаулукуну алыб, чырмаб башына салыргъа кюрешди. Мариям джангыдан кълуна алыб, ариу бюклеб джашны башына салды.

— Мен Къызыл Аскерденме, джаралыма... элде ким барды? Бизникеле келликдиле, алай а мен бусагъатда аланы табаргъа керекме. Биз, дженгил кълайтыб, хапар бе-

рирге керек эдик. Алай а менден сора ары къайтырча киши къалмады... къырдыла... Ангылаймыса? Биз аз эдик, къырдыла. Мени джарамы къаны тохдаса, мен башымы кесибизникилеге атмай боллукъ тюлме, ала бизни сакълаб турадыла. Ангылаймыса?..

— Понимайт, понимайт... Асият хороша понимайт... Я Асият скажет...

— Кимди Асият? — деб аскерчи биягъындай къоркъгъан халгъа кирди. Нек айтаса Асиятха?

— Асият... — деб, Мариям Асиятны ким болгъанын къалай айтыргъа билмей тирелди. Асият наша, — деди, аскерчи тынгылады. Мариям ёрге къобуб, къолун булгъаб, джашчыгъын къатына чакъырды.

— Бу джаш, сени атангча, кызыл аскерчиди. Сен къоркъмай, муну къатында тур, мен барыб, Асиятны алыб келейим.

Асият бла Мариям Мишаны элге келтиргенлеринде, кечени арасы болгъан эди. Элни ичи шыкъыртсыз эди. Джангыз Хопайны юйюню къатында часовой сюелиучюсюн кызыла биле эдиле да, ала элни башы бла

келиб, акъырын Мариямны юйюне кириб, кыылычны бегитиб кьойдула. Мариям эрлай от этиб, суу джылытды. Экиси да Мишаны сыртындан джатдырыб джарасын джуудула. Мариям, табхадан хазыр балхамны алыб, кюбюрюнден да акъ гетен чыгъарыб, экиси да джараны ариу байладыла. Ала алай этерге, танг иги белги берген эди. Энди туракъламай, Мишаны бир джерге джашырыргъа керек эди. Юйню ичинде кьояргъа боллукъ тюл эди — кюндюз кирген-чыкыгъан кёб бола эди. Ол себебден Мариям чыгыб, юйню артында былтырдан кьалгъан гебенни ичин къазыб, ырын этди. Сора юйден тешек, джастыкъ чыгъарыб, орун салды. Мишаны джукъусу келсе да, Асият орусча иги билгенин эслеб, аны бла селеширге излеб турду.

— Мен сизге ышанама, сиз мени былайдан сау ашырырсыз, мен дженгил кетерге керекме.

— Ашырырбыз, ашырырбыз. Къанынг кёб кетгенди, бир да кьуруса да бир-эки сутканы ашаб, джукълаб, къарыу алыргъа керексе.

Миша Асиятха бираз къараб туруб:

— Сизни миллетигизни аты къалайды?

Быллай ариу адамла Грузияда боладыла деб эшитген эдим мен, — деди.

— Огъай, былайы Қъарачайды, къарачайлыла гурадыла былайда, — деди Асият.

— Энди бу ариу джашны ушакъгъа тыйыб турма, кесинги суюдюрюб къоярса, таңг джарыгъынчы ары элтейик, — деб чам этди Мариям.

Мариям дагъыда чыгъыб, тегерекге къараб кирди, эл алкъын джукъуда эди. Миша исси шорпаны ичиб бошаб:

— Сау болуб къалдым дейме, — деб ышарды. Сора Асият бла Мариям, биягъынлай Мишаны экиси эки къолтугъундан тутуб, эшикге чыгъардыла.

— Чыртда къайгъы этмей джукъла, биз сеннге келиб турлукъбуз, — деди Асият. — Иги болгъанлайынга, ашырлыкъбыз, — деб Асият бла Мариям тешикни аллына бичени къалаб, акъырын юйге кирдиле.

Ол кюнню ингири эди. Нюрхан эшик аллында отунчукъ джара тура эди. Бир заманда джукъ билмей тургъанлай, эшик аллысы талай атлыдан толду да къалды. Нюрхан абзыраб, эсин джыйгъынчы, Зуйкъунну

джашы Зулкъарнай атдан тюшюб, Нюрхан таба айланды.

— Ингир ашхы болсун, амма. Сени алдынга быллай къонакъла келмегенли кёб бола болур эди. Кёремисе, Къобан ёзенни маджал джашларын алыб келеме сени юйюнге. Ислам санга келечиле ийгенди... Асиятны тилей... — деб Зулкъарнай негерлерин юйге джыяр къайгъы этди.

— Да мени къонакъ алыр кюнюм джокъду, иги джаш, «маджал джашланы» кесинги анангы юйюне элтсенг а, мени джашларым Къызыл Аскерде болгъанларын билесе да...

— Сагъынма былайда Къызыл Аскерни, ма ол абычар героху бла уруб къоярыкъды, — деб Зулкъарнай бир немчалыны кёргюздю. Лампангы джандыр, бизге Асиятны таб, къобузун сокъсун, биз тебсеген этерикбиз. Кюеулюгюнге да къараб къал, хе-хе-хе, — деб, Зулкъарнай Хопайны юйню арасы таба тюртдю.

— Ёлюрге къутургъан итлеча, нек этесиз, мен сизге юйюмде той этдирмезлигим билмеймисиз, — деди Нюрхан, санлары джызылдаб ачудан.

— Къатын, мен сени акъ чачынгы хатерин этиб аriu сёлеше турама ансы, ма бу

герохну учу къалайгъа кӱргюзсе, алайгъа барлыкъса, таб бусагъат Асиятны, — деб Зулкъарнай, герохун чыгъарыб, эки кере ёрге атыб, юнню титиретди. Къарт адамгъа алай адебсиз сӱлешген эркишини Кавказда излеб табхан да къыйынды, алай а аман къайда да аманды...

Нюрхан, не этерге билмей, тентиреб тургъанлай, арбазгъа Асият кирди. Эшик аллында автоматы бла сюелген немчалыны кӱрюб, бир ишексиз аскерчи джашны библиб къойдула деб къоркъду Асият. Алай а энди ызына къайтса, боллукъ тюл эди, — немчалы анга джити къараб тура эди. Ол себебден, бир зат да билмегенча этиб, юйге кирди. Кирсе уа, аллайгъа кирсин, беш-алты эркиши столну арагъа алыб, алларында ашау-ичиу. Асиятны кӱргенлей, Хопай бла Зулкъарнай ёрге къобдула, нӱгерлери немце эдиле, ала ашарыкъгъа асыры мыллык атхандан, Асиятны сан да этмедиле. Асият Хопайны кӱргенлей, «Дагъыда бир тубербиз» дегени эсине тюшдю. Алай болса да ол гебенде джукълаб тургъан аскерчиден хапарлары болмагъанын ангылаб, Асият бир кесек эс джыйды. Биягъы Зулкъарнай сӱз башлады.

— Кел, Асият, кел. Айыб этме юйюнге джыйылыб тургъаныбызгъа. Мен барыб, бир-эки къыз алыб келейим, тойчукъ да къагъарбыз, сёзюбюзню да сёлеширбиз, — деди. Асият, сир къатыб тургъан болмаса, сёз да айтмады. Аны акъылына келмеген сагъыш къалмады бир кесек заманны ичине. Неден да бек бюгече къыз башына зорлукъ джете эсе, мындан ары джашаууна этген муратларындан тюнголлюгюне сагъыш эте эди.

«Ким къутхарсын мени башымы бюгюн? Къарачайны джигит джашларындан бир-экиси болса, бусагъатда былайгъа джетер эдиле. Алай болса да, джаным саулай мен Хопайны юйюне бармазма», — деб, ичинден алай-алай айта эди. Хопай бёркюн да кёзлерине ийиб, къубулургъа кюреше эди. Нюрхан акъырын Асиятны къатына барыб, неге эсе да узалгъанча этиб:

— Къызчыкъ, кесинге эришдирме. Не айтырыкъ эселе да, бюгече бир тынгыла. Ансы экибизни да ёлтюрюб кетерге уяллыкъ тюлдюле, — деб шыбырдады. Бир кесекден эшикден Мариям — бир джашчыгъы аркъасында, бири да этегинден тутуб, тийреден эки къыз биргелерине да бир онюч-онтёрт

джыл болгъан джашчыкъ, барыны да ызындан Зулкъарнай кирдиле.

— Бу пыргъауун бизни шкок бла аллына сюрюб келеди, не этерик эсе да, — деди Мариям Нюрханга шыбырдаб.

— Да ким биледи. Ала адам къандан тоймагъан бирледиле. Эллеге азмы къыйынлыкъ салгъандыла. Майна, тюнене кече тѣбен элде асхакъ Харунну юйюне барыб, кесин да ёлтюрюб, эгечи бла анасына да эталгъанларын этиб кетгендиле. Бюгюн да эслерине не тюшгенди, къайдам, — деб, акъырын джууаб берди Нюрхан.

Зулкъарнай эшикден киргенлей, дженгил атлаб, столну къатына барды, къан джалагъан итча, ол ашай тургъанлагъа кѣзюу-кѣзюу, эринлерин къымылдата, къарады, алай а нѣгерлеринден киши анга рюмка толтуруб бермеди. Сора акъырын Хопайны арлакъгъа тебериб, экиси бир шиндикге сыйындыла.

— Алан, Хопай, бу джыгыраларыбызда уллугъа орун къойгъан адет зат болмаз дейме.

— Эй, къой, Зулкъарнай, ол ариу Асиятчыкъны юйюме джыйсам, кѣлюм бир кесек иги боллукъ тюл эсе, бу эки-юч кюнден бе-

ри бир-бирде кеси-кесими ма бу герох бла уруб кьояйым дерча болама. Артыкъсыз да ол башыбыздан самолёт келиб кьагъытла атыб кетгенли. Къызылла бизни бир хойнух айландырмагъа эдиле... Энди уа кьарачайгъа ийе болдукъ деб тургъанлай, кёрдюнгмю, бир джанындан ол отряд, башыбыздан да самолёт келиб къалгъанларын...

Сора экиси да бир кесекни мыдахланыб, баш энгишге кьарай турдула, сёлешгенлерин киши эшитмей эди.

— Хомухлукъ этме, Хопай. Мени джангыз бир джунчутхан зат барды. Бу джюсханлагъа биз не кече, не кюн демей, талагъыбыз туруб, Кьобан ёзенни ёрге-энгишге, айтханларын джерге тюшюрмей, айланабыз, аны ючюн бир сау болугъуз деген сёзню да эшитмедик, алан.

— Да, къазауат бошалса, биз сизге этмезлик джокъду деучен эдиле алгъын. Энди уа кеслери да не этерлерин билмей тура болурла дейме. Айхай, бир да кьуруса да тиллерин ангыласакъ, бир джукъ сезерик эдик, кесибиз джангыз быланы ичлеринде аджашхан кьойлача, — деди Хопай.

— Алан, сен а чыртда артынга аууб тура кёреме. Кьоркъма, быладан джукъ чыкъма-

са, чегет уллуду — къачарбыз чегетге, ана-сы бергенин тѣксюн, — деб Зулкъарнай ѳх-демленирге кюрешди.

— Чегетден а къайры къачарбыз?.. Была сѣлеше тургъан заманда бир сары немчалы къызыл бетин да тер басыб, ауа-сауа ѳрге къобду. Юй тубюнде тебсеген кибикле эте, тиширыула джыйылыб тургъан мюйюшге барды.

— О-о, барышня, — деб къызыланы бирин билегинден тутаргъа узалгъанлай, ол бир-гелерине келген джашчыкъ, терк атлаб, къызы аллына сюелди. Немчалы олсагъат-дан кесин эрши этиб, ауузу да от чагъа, герохуна узала башлагъанлай, бир джанында Асиятны эрши къараб тургъанын эслеб, не эсе да джунчуб, эрлай ызына бурулду.

Бир кесекден биягъы Зулкъарнай ѳрге къобду.

— Асият, бир-эки къобуз сокъсанг а, кълюбюз бир иги болур эди, ансы... — деди.

— Къобузуму тиеги сыныб турады, къарнашларым аскерден келгинчи, мен къобуз согъарыкъ тюлме, деди Асият.

Асият къарнашларын сагъынганлай, Зулкъарнай бла Хопай джукъудан илгениб

уянганча, тебджилдеб санларын кымыл датдыла. Сора биягъы Зулкъарнай:

— Сен айтхан болсун, Асият, сора биз сеннге тынгылагъанча, сен да бизни сёзю-бюзге тынгыла. Сени ананг тургъанлай, биз санга аллай затланы сёлеширге тыйыншлы болмаз, алай а, анга да бир келечи ие айланыргъа заман джокъду, биз сёз тауусургъа келгенбиз, джангыдан санга келечилик айта турлукъ тюлбюз, Хопайгъа сени сёз табарыкъ джеринг джокъду. Эндиги шабат кюннге хазыр бол, — дегенинде, Асият бир кесек эс джыйды: бир ыйыкъ деген ол заманлагъа кёре кёб болджал эди, ол ыйыкъны ичинде энтда не болур, не къалыр...

— Айтыр сёзюнг бармыды? — деб, Зулкъарнай Асиятны кёзюне къарагъанында, Асият:

— Огъай, мени сизге айтырым джокъду, сиз уллу-гитче айырмай, бетигизге кёре сёлешесиз, мен ол затны юсюнден сизни бла сёлешмегеннге санагъыз, — деди. Сора Зулкъарнай ышаргъан да этиб, Хопайгъа айланыб:

— Тейри, Хопай, сен бу кызычыкъны кёб хатерин этдинг, мен сени орнунгда болсам..,

—дегенлей, эндиге дери кьубулуб тургъан Хопай ёрге кьобуб:

— Джекдирчи, Зулкъарнай, атланы, мындан кьалгъанла чыгъыгъыз эшикге, — деб герохун да кьолгъа алыб Асиятдан кьалгъанланы эшикге кыстады. Нюрхан кычырыкъ этиб, Асиятха кьадалды.

— Джылама, анам, джылама., — дей эди Асият, кеси да не этерге билмей, бети акъ учхун болуб. Эсирген немчалыла да, не болгъанын ангыламай, ёрелеген эдиле. Мариям биргесинде кыызлагъа:

— Бир кыйынлыкъ болургъа тебрегенди, джарлы Асиятдан бошаб кьоядыла. Ол джаны саулай ала бла тебрерик тюлдю, тебремесе уа — была бир кыйынлыкъ саладыла, — деди. Сора кёб сагъыш эте туругъа заман болмагъанын билиб, сабийлени да ол кыызлагъа кьоюб, мыллыгъын юйюню арты таба атды. Кече къарангы эди, эшик аллында лампаны джарыгъындан ары тайгъанын киши да эслемеди. Бир кесекден Мариям, Мишаны автоматын кьолуна алыб, Нюрханланы юйню джанындагъы лунаны артындан къарады. Эшик аллы джарыкъ эди. Хопай атны къатында, Зулкъарнай да Асиятны билегинден тартыб,

Нюрхан да Асиятха къадалыб тура эдиле. Асиятны башында джаулугъу джокъ эди, эшмелери бойнундан энгишге салыныб, къарыусуз болгъаннга ушай эди. Мариям бир кесекни къараб, сора автоматны хунаны юсюне салыб, бир къолун да аны Миша кѳргюзген джерине узатды...

Танг аласында ай бир жарыкъ тийген эди. Къачхы аязчыкъ чегетни шууулдата эди. Миша бла Асият алда, Нюрхан ызларындан тикни ёрге барыб, чегетни къыйырына джетген эдиле.

— Джылама, Асият, биз Мариямны къанын алырбыз. Энди кѳб къалмагъанды. Жарлы Мариям, — деб Миша кеси да бек тыгъылыб сѳлеше эди. Мишаны джолу чегетни ичи бла эди. Нюрхан бла Асият аны ашырыб къайтырыкъ эдиле.

Къарачы, Асият, кюн бла ай бир-бирине тюбедиле, сизде ол игиликге болады дей эдинг да. Сен энди джылама. Таулары мыдах кюнлери бошалдыла, — деб Асият таба къарагъанында, аны ариу мыдах кѳзлери джыламукъладан толуб тургъанын эслеб,

джунчуду. Къызны ахсыннганы бла бирге кёкюрегине эки тамчы акъгъаны тенг болду.

«Мен бу сейир адамланы ичиндеп къалай кетиб барама?» — деб келди джашны кёлюне, «ким биледи энди биз ёмюрде тубемей къалсакъ а? Джашау деген зат сен суйгенча болмайды бусагъатда. Къазауат, къазауат, къазауат, биз, аскерчиле, бусагъатда бизге неден да борчубузну, аскер борчубузну, толтуруу багъалыды», — деб кеси кесине кёл эте тургъанлай, Асият кезлерин да сюртуб:

— Миша, экибиз эгеч бла къарнаш болдукъ. Сен кесибизникилеге бараса, ким биледи, тубеб къалсанг а. Ма бу суратла мени къарнашларымдыла, — деб джашха конвертни узатды. Аскерчи, аны эрлай джан хурджунуна салыб:

— Сау къалыгъыз, анам, — деб Нюрхан-ны къучакълаб, Асиятны да къолун къаты къысыб, юретген джерлери бла ташайыб кетди...

Анала бла балала

I

изам, джаным, энтда тилейме. Сенден ёзге адам, арабыз тенгиз болса да, келир эди. Алай кьаты кьалай боласа, дагьыда тансыкъ болгъанма, сюеме дейсе, сау джылдан бери тилейме, Бакугъа джетиб кьайталмайса. Мени кёрюрге излемей эсенг да, дунягъа айтылгъан Бакуну бир кёрюр эдинг. Мен да бек, юй да бек деб турма да бир кел, марджа...»—деб Лиза письмону бир джерчигин окъуб бошагъанлай, эринлери да кьалтырай, кьагъытны бюклеб, ызына, солдат конвертни ичине салды. Сора бир кесекден, джыламугъун да джута:

— Ма алайды, джаным, Халимат. Сен мени эм татлы тенгимсе, мени сенден джашырыр сёзюм джокьду. Кертиди, тансыкъ да болгъанма... Кесинг билесе, бир джылындан сора, солургъа келгенинде юйюне джыйды да кетди; бошаб келгинчи сакъларма, хаман письмо джазыб турурма деб кюрешге-

ними да кѳулакѳгѳа затѳа алмады. Энди уа артыкѳсыз да дѳашы туугѳанлы, аны да ал да бир кел дейди да турады, анасыны халисин билмегенча...

— Акѳыз, сен иги тѳзюмлю адам кѳре эдим. Азрет аскерде заманда мен юч кере барыб, бирер ыйыкѳ туруб келген эдим, — деди Халимат, ышара-ышара.

— Айхай, оноу кесиме джетсе, барыб анда да турур эдим, Анабызны айтханындан чыкѳсанг, не унутурукѳ, не кѳурутурукѳ тюлдю.

— Да бир сагѳыныб кѳрсенг а, не айтырыкѳ эсе да.

— Эшта, эшта, кѳатына да кѳоярыкѳ тюлдю. Бир кюн ойнагѳан сылтау бла: «Анам, кел муну да алайыкѳ да, бачханы чагасы джетгинчи, Бакугѳа барайыкѳ да келейик, бир джер-суу да кѳрюрбюз»—деген эдим. Алыныб кѳала эди. «Бир да кѳоркѳма, кѳз ачаргѳа излерик эдинг ансы, барайыкѳ да гардошунгу сатайыкѳ, не да бир арыш-бериш этейимми дерик эдинг. Насыбынг алай болсун. Огѳай, эринги кѳрюр ючюн мындан ары барсанг, экинчи бетинги халкѳгѳа не айтыб кѳргюзюр эдинг?» — деб, уятлы этиб кѳойду. Лиза сѳзюн бошар-

бошамаз, эшикден бир сахан табакъ да кълунда, Къазмахан кирди. Лиза да, Халимат да ёрге турдула.

— Олтур, джаным, Халимат, олтур, танам, джашаулу бол. Эгечим да боласа, сени атангы анасы бла мени анамы атасы югге айланыб турадыла, джашчыкъ алай сау келсин кълума...

Къазмаханны алдан бал татытыб сёлешгенликге, ардан айтыучу сёзчюклерин Халимат эште туруучанды. Ол сеbebден, джангыдан олтура турмай, кетер къайгыгъа кирди. Лиза ашыра чыкыгъанында, Халимат:

— Сейирсинген этеме сени бу не айтаса, деб анга къараб тургъанынга. Ол школда заманда тирилинг, джигитлинг къайры гас болгъанды сени? Бир да кълурса да тенглерингча джамагъатны бир ишине кълушмай, не окълургъа джарашмай, Къазмаханнга урчукъ ийирирге окълутханды дейди сени кълал он джылны?

— О кълый, Халимат, кълый, башына джетмеген бу кълыйлыкъны биллик тълдю.

— Да джетмегенмиди мени башыма? Мен кълмегенмеми кълыйн ана? Азрет келгенинде, кълаллай бир кълрешди ол мени кълыйду-

рама, мен айтханнга сыйынмайды, деб. Алай а Азрет кесини юйдегисини оноуун кеси эталмазлыкъ джаш болса, мен аны бла бир кюнню джашамаз эдим. Анасы джукъ айта тебресе: «Анам, мен сени ашарыкъ, киерик керекли этерик тюлме, андан къалгъан затла бла башынгы аурутуб не этесе, къарт да болгъанса», — деб къояды. Энди уа джарашыб къалгъанды анабыз. Ол огъай эсенг, бир кюнню заманында ашамай къалсам да унамайды... Кетейим, акъыз, кетейим, Къазмахан да ызыбыздан эрши къаргъанча кёрюнеди, бар сени да тыймайым, — деб, Халимат аллына атланды. Лиза сакъышланыб, Халиматны ызындан кёб къарады, сора ахсынган да этиб, юйге айланды. Къазмахан сауутланы эрши, эрши дыгъырдатханындан Лиза аны ачыуланганнын билди:

— Ий, сени къайда башына бош къатын бла олтуруб ушакъ этер кюнюнг болмагъанын билмеймисе. Халимат къайнайды. Ушакъ эте айланыр ючюн, эки сабийин бирге алайда яслиге бериб турады ол.

— Да, анам, ала эри да, кеси да ишлеген этедиле, анабызны къыйнамайбыз деб бергендиле яслийге сабийлерин.

— Къайын анасын аны бламы кѣреди? Аны къойгъа эди да сабий туугъанында, къайын анасына кѣлтюргенлик эте билге эди. Элде джюрюген адетлени къурутургъа ангамы джетгенди? Берне бла да онгдурмагъан эди...

— Анам, сен аламатса. Кесинг айта тураса, бу элде Азретни анасындан ариу кийинген къатын джокъду деб, ким кийиндиреди аны, келини бла джашы кийиндирмей эселе. Экиси да Ленинградха баргъанларында, аналарына алгъан затларын кеслерине да алмагъандыла. Кѣлтюргенлик деб этмегенликге, ала анга кече кюн да этгенлей турадыла.

— Къайнайды, джаным, келининден къууаннгандан насыблы болурму? — деб, сора Къазмахан сѣзню кесине джараулу джанына сюрдю.

Лиза да аны эслеб, Къазмаханна хынч-хынч сѣзлеринден безе тургъаны себебли, къайын анасы бла бу тукъум ушакъны созаргъа излемеди. Акъырын джукълаб тургъан джашчыгъын, бешиги бла кѣлтюрюб, эшик хауагъа чыгъарды. Лизаны сагъышы кѣб эди. Хасанны арт письмосу бла Халиматны сѣлешген сѣзю Лизаны уюб тургъан

ангысын кьозгъагъан эдиле. «Кертиси да, джыйырма джылымда тенглеримден айырылыб, баууруму юй ишге салыб къалай турама мен?» — деб, Лиза ичинден алай айта эди. Сора Къазмаханнга ангылатырча сёзню къалай башларгъа уа билмей эди. Амалсыздан, Къазмаханнга эслетмей, челеклени сууларын тёгюб, суугъа барыб къайтды. Келгенинде, Къазмахан олтуруб, джюн тарай тура эди. Къолларын да кызыу-кызыу кымылдата, Лизагъа:

— Ол халычыкъны бир битдирейик, аллыбызда базаргъа чабмасанг, боллукъ тюлдю, — деди.

Лиза бир кесек да тынгылаб:

— Анам, мени тенглеримден базаргъа халы сатаргъа киши бармайды. Алай а бар десенг, бармай не этерикме. Ол биягъында эл Советни тамадасы Халиматдан, библиотекуны тутаргъа адам табылмайды, сабийни яслинге салыр эдик, келиб ишлесе деб айтдыргъанды.., — деб, Лиза, башын ёрге кёлтюрюб, Къазмаханнга къарагъанында, ол, джюн тарагъанын да тохдатыб, олтуруб тургъанлай, эки къолун да джан сюеклерине салыб тура эди. Лиза андан сора джукъ да айталмады.

— Барама дерге да уялмазса сен. Мен хо десем да, барыб олтурлукъму эдинг алайда, элни эркишилерини арасында эринг да мында болмагъанлай?... Къарагъан халкъ не айтыр эди? Ма алайсыз сиз, эндигиле уялдыкъ бир зат джокъду.

— Ишлерге уялгъан боламыды, ий, анам?

— Къолларынг иш кюсей эселе, келин, ма джюн ишле, тери ишле, гардошунга да къара да, джый аны, рысхы эт джашагъан юйюнге.

— Менге артыкъ рысхы керек тюлдю, къралны бир ишинде ишлесем, ол боллукъду ариу киерге, ашаргъа да, — деб Лиза, джашчыгъыны джылагъан тауушун эшитиб, эшикге чыгъыб кетди.

— Кёрейик, къайсыбыз айтхан болса да, — деб, Къазмахан кеси аллына мурулдай къалды.

Ол кюн ашхамгъа дери Къазмахан юй бла эшикни арасында, ауузу тохдамагъанлай, тынчлыкъ табмай айланды.

Лиза къайын анасына сёз ангылатмазлыгъын билди, аны айтханына къараб, джашагъан элинден, джамагъатындан, тенглеринден айырыб, мындан кёб туралмазлыгъын да билди. Кечени кече узуну, сагъыш

этиб, кёз кысмай, танга чыккыды. Эртден-бла, кьобханлай, джумушха да кьол тийиргинчи, Къазмаханнга:

— Анам, кёбден бери маманы кёрмегенме, тансыкъ болгъанма, барыб бир-эки кече къалыб келейим, — деди.

— Сени айланыргъа эсинге тюшгенди да, тохтарыкъ тюлсе. Бар, юч кечеден кёб къалма, юйде джумуш кёбдю.

Лиза, алгъы бурун джашчыгъын кийиндириб, кьойнуна алырча бёледи. Шифонъерни ачыб, Хасан суйюучю мор чепкенин кийди. Ол чепкен юсюне тийгенлей, кёб зат эсине тюшюученди Лизаны.

Тогъузунчу классда окъугъан заманында, школда джангы джылны ингиринде той болгъан эди. Ол кюннге дери Лиза джаш бла бир да тепсеген эди. Ол кюн, Хасан келиб, аны тепсерге чакъыргъанында: «Лиза, мен сени бюгечеден ариу болуб кёрмегенме», — деген эди. Андан сора ол джылны джазы... онунчу класс. Сора Хасан, бир затха джыйыллыкъ болсакъ: «Лиза, мор чепгенчигинги кийиб кел», — деб, дерсде огъуна къагъытчыкъ джазыб, китабны ичине салыб бере эди. Аскерге кете тебрегенинде да, ашырыргъа келсенг, аны кий, деген

эди... Къаллай кюнлерибиз, къаллай муратларыбыз бар эди. Хасан, джетербиз да муратларыбызгъа, тенглерибизден артха къалмазбыз да? — деб, Лиза кеси аллына ичинден сёлеше, джолгъа хазыр болду...

Лизаны атасы къазауатда ёлгенди. Джангыз анасы барды. Ол Лизагъа, къайын анангы айтханындан чыкъма, къызым, деб юретиучен эди. Бу джол а тиширыу джюрек эриди. Лиза поездге мине тебрегенинде, анасыны джангыз бир айтханы болду.

— Иги сагъыш эт, ол къатын, сени ангыламай, юйюгюзню чачмасын. Джашлай сабий бла къалгъан тынч тюлдю, — деди.

Лиза, бир джанына къараб къойгъан болмаса, джууаб да берелмеди. Кеси да билмей эди иги бла аман этгенин. Ол сабийчикни атасын, кесини адамын, тенгин кёрюрге бара эди...

II

...Къазмахан Лизаны кетгенин экинчи кюн эртден бла огъуна эшитген эди. Бир уллу къыйынлыкъ джетгенча, хоншуларын юсюне джыйыб, бушуу эте эди.

— Къайдан да тюбетдим джангыз баламы ол уялмагъан озгъуннга. Алай болгъаны

ючюн ызындан тюшген эди да къоярыкъ тюл эди, — деб эки этегин бир беллигине сугъа эди, бир да энгишге ие эди.

Хоншу къатынла Къазмаханна кёзюнден хазна джукъ айтмадыла. Арбаздан чыкъгъандан сора уа, хар ким кёлюне келгенни тыймады.

— Аман этгенди, джарлы, къайын анасындан эркинликсиз джолоучу болгъанын.

— О, къой, Байдымат, безер ючюн къалмады ол сабий тиширыу бу къатынны халисинден. Сагъыш эт, кимни келини турлукъду бусагъат дуняда аныча тёзюб. Иттибитни къуллугъун да анга этдириб, рысхысын да къюбурде чиритиб тургъан болмаса, Къазмахан анга не джашау кёргюздю? Ол келгенли эки джыл толду, юсюне бир ушагъыулу кийим этиб кёргенмисе. Кийимлерин да юсюнден сыдырыб алгъан эди келген заманында... Гокка хансчыкъча чагъар заманында, ол сабий унугъуб къалды хариб...

— Алайды, алай, бек иги этгенди. Ол огъай эсенг, джашчыкъны атасы сауду десе, чал башым бла джерни этегине мен да ётер эдим, — деб кими онгуна, кими солуна урдура, къатынла чачылдыла.

Поезд Черкескеге джетерге: «Папа ал-
гъан бёркчюгюнгю да кийдирейик. Папа
сеннге не айтды? Мен барыргъа уллу болуб
тур дедими? Аллыма чабарса да дедими? —
деб Лиза, Дахирчикни эркелете, кийиндире-
ди. Ол да, юч тишчик чыкъгъан ауузчугъун
ачалгъанын ачыб, къадалыб ёрге-ёрге секи-
ре эди.

Экиси да вагонну терезесинден къарай,
Къазмаханнга сормай кетгенлерин унутхан-
ча, ойнай-кюле, станциягъа джетдиле. Бир
джаш адам, Лизаны чемоданын алыб, ва-
гондан тюшюрдю. Тёгерегине къарай тур-
гъаилай, Лиза анасыны адамланы ортасын-
дан чыгъыб келгенин эследи.

— Мама, бери кел, былайдабыз, — деген-
лей, анасы дженгил-дженгил атлаб джетди.

— Бетинг нек аманды, мама, ауругъанынг
затмы барды?

— Джашлыкъ этдинг, балам, басымсыз-
лыкъ этдинг, — деб Мариям кёзлерине уза-
ла башлады. — «Босагъамдан басмасын.
Джашымы менден ичген сютю харамды,
бюгюнден ары анга адамымды десе», — деб
айтдыргъанды къайын ананг.

Лизаны санларына сууукъ тер уруб, сабийчигин анасына узатды. Бир кесекни сагъышлы болуб сюелди, сора:

— Джылама, мама, кел. Басмасын деген эсе, басмазма. Джашы уа не айтса да тынгыла да къой деген эди, — деб Лиза хапчюгюн кёлтюрюб тебреди. Қъалай эсе да, келген кечесинде Хасан кёзюне кёрюнюб, аны айтханы, этгени эсине тюшюб, кеси аллына къууана тургъан болмаса, къайын анасыны этгенине къыйнала билмеди Лиза. Тегеран, эртденбла:

— Мени джашымы бериб ийген затларын-дан кёргюзтюрюнг бумуду? Башына урсун, — деди деб къара джибек джаулукъ бла кёк кашемир чепкенликни хоншу къызчыкълары ызына алыб келгенинде, Лиза Қъазмаханны керти аман къаннга киргенин билди.

— Дагъыда: «Манга да аллах бир харакети-хадеги болгъан джазарыкъ болур, джашчыкъ юйюме бир сау-эсен джыйылсын ансы», — дей эди Қъазмахан, — деб къызчыкъ хапарны тизе эди. Не айтырын, не этерин билмей, къара сагъышха кириб, Лиза бир ийыкъны турду. Бир кюн Халимат келиб:

— Лиза, болгъан хапарынгы да эшитген-

ме, ангысына кёре этер, библиотеканы ал да ишле, — деб кетди.

Лиза ишге джарашды. Арадан беш ай кетди. Элде Къазмахан Сафиятха сёз тауусханды деб, хапар уллу эди. Хасанны да келир заманы бола эди. Лиза Хасаннга ышана эди., алай а ол джазгъан письмосуна джууаб алалмай эди. Биченни заманы эди да, Лиза кюн сайын бригадирни арбасы бла чалкычылагъа китаб, журнал элте эди. Къазмаханна аман хапарла чыгъарыб айланнганын Лиза эште эди.

Джетген джеринде Къазмахан ауузун оздура айлана эди, элни ичинде аны сёзюне ийнаниган да болур эди, Лиза уа Хасанны келир кюнлерин санаб, мындан арыгъы юйдеги джашаууна иги муратла эте эди.

Бир ингирде уа, Лиза ишден чыгъыб орамны башындан юйлери таба айланганлай, орамда ойнай тургъан сабийле, аллыпа чабыб келиб, бири-бири ауузуна джетдирмей, Хасанны келгенин айтдыла.

— Халимат келиб, Дахирчикни алыб кетди папасына кёргюзтюрге дегенлей, Лиза Хасанны анасыны юйюне келгенин ангылады. Джюреги асыры учуннгандан бутлары кыйылыб, Лиза юйге киргенинде, анасы

эки кьолун да кьойнуна салыб, юйюню ор-
тасында сюелиб тура эди. Мариямны джю-
реги кьууаннганлыкьгъа, башы кьайгьыдан
толу эди.

Юсюнге-башынга кьара да, хазыр бол,
адам иерик болурла, — деди Лизагъа ана-
сы. Лиза, кьонакь печге кириб, чачын тара-
ды, Хасан кетгенли косынка тьубюнден
чыкьмай тургъан эшмелени, джангылан
эшиб, имбашындан энгишге салындырды.
Мор чепкенчигин да юсюне кийиб, кеси ал-
лына кьууана, хаппа-хазыр болду.

IV

— Халимат, джаным, табхан анангы джа-
ны ючюн, босагъамдан бери кийирме. Ол
кьатындан туугъан бир алааматмы боллукь-
ду, — дегенинде Къазмахан, бети да кьы-
зарыб, ышарыб, тегерегинде адамланы да
унутуб, Халимат бла Дахирчикге эси кетиб
тургъан Хасан башын энгишге ийди.

Къурманлыкьгъа кесилген иркни ичин-
башын эте тургъан кьатынланы бири, ол-
тургъан джеринден ёрге кьобуб:

— Акъыз, Къазмахан, асыры оза башла-
дынг дейме. Энди кьолунгда джаратылыб,

кьолунгда туугъан туудугъунга уа нелени сёлешесе? Керексиз кьайгъыланы кьой, джангыз балангы юйюн чачма, — деб ол кьатын деменгили-деменгили атлаб барыб, Халиматны кьойнундан джашчыкьны алыб, Хасанны кьатына элтди. Сора ол кьатынны сёз башларыгъын сакълаб тургъанча, алайгъа джыйылгъан тийре-хоншу кьатынла Лиза бла Хасанны хапарларын ауузгъа алдыла. Кими ары, кими бери дей келдиле. Сора Шамахан деб бир уллайгъан кьатын сёз башлагъанында, кьалгъанла шум болдула.

— Хасан, балам, мен кьартлыгъымда сениге бу сёзлени сёлеше тургъаныма айыб этме. Терсликге тёзелмей сёлешеме. Къазмахан, кёлюн кьалмасын, терслик сендеди. Къачан да рысхыдан суйгенинг джокъ эди, энтда бир бернеге батаргъа эсинге тюшгенди да, сени шайтан этиб айланган олду. Хасан, джашым, ананга тынгылама, анангы айтханын этме демейме. Алай а бу затны юсюнде кесинг сагъыш эт, джашауунгу бузма, юйдегинги кьолунга джый, — деди Шамахан.

— Аллах, аллах, ким огъай дейди, орамдан юйге да бир джыйылыр, масхара, ал-

лына тубегенни атына, арбасына миниб, таугъа чыгъыб айланнганын да бир къояр, — деб Къазмахан айтыучу сёзлерин бу джол да артха салмады, Хасан сёзню созулурун суймей, туруб къонакъла болгъан юйге кирди. Ашау-ичиу бошалды. Кече ортасында джыйылгъанла да чачылдыла. Къазмахан кеси да арыгъан эди да, Хасаннга-орун салыб тынчаймагъа къойду. Алай а Хасанны джюрегине тынчлыкъ къайда... Танга дери сагъыш этиб чыкъды. Эртденбла, къалкъыб уянганында, Къазмахан кириб, орундукъну къыйырына олтуруб тура эди.

— Уян, джашчыкъ, уян, келген-баргъан болгъунчу бир-эки сёлешейик. Экибизни арабызгъа келечи кереги джокъду, менден бек сени киши да суймейди. Ишни узакъгъа созмай, Сафиятны келтирейик да къояйыкъ. Биз да бир рысхы кёргенликге не боллукъду...

— Анам, энди сен керексиз къайгъынгы къой да, ишинги эт, — деб Хасан башын къабыргъагъа буруб къойду. Къазмахан бираз да тынгылаб, ахсыннган да этиб, туруб эшикге чыкъды. Джашына сёзю ётмезлигин таныды. Хасанны бюгечели этген са-

гъышы бла анасыны бусагъатда айтхан сёзлери бири-бирине келишмедиле. Лизаны гюнахы болмагъанын ангылады.

V

Бир-эки кюнню Хасан Лизадан хапар сакълаб турду. Алай а Лиза Хасандан тюнгюлгеннге ушай эди. Ючюнчю кюн хошкелдиге келген баргъан да тохтагъанында, Хасан тёзалмай, чыгъыб контор таба айланды. Библиотеканы эшигин ачыб, босагъадан киргенинде да, Лиза окъуй тургъан китабындан кёзлериң алмады Столну къатына барыб, къолун узатыб: «Къол тутарыкъ тюлмюсе, Лиза?» — дегенинде, Лиза илгениб ёрге къобду. Сора кёзлерине ийнанмагъанча, биразны къараб турду. Столну юсю бла узалыб, Хасанны къолун тутханы бла бирге, зыр деб джыламукълары да къуюлду.

— Джылама, Лизачыгъым, джылама, сен джылар зат джокъду...

Мени бир тенгим

юрсюню бюгюн да мени кёз туурамдан кетмейди: бал бетли чачы, учхунча, чыммакъ-акъ бети, уллу къара кёзлери

Пермь шахардан келген инженер-конструктор Демидова Тамара.

Ол кюн ингирде экибиз да 5-чи этаждан тюбюне тюшюб, къонакъ юйню буфетине кирдик. Ашай тургъанлайыбызгъа, Тамара манга бир узун сюекли джашны кёргюздю. Сюйюмлю тюрсюню, орус, бетинде джумушаш а адамны шартлары таныла.

— Сережадан джукъ къоймагъанды, — деб ахсынды Тамара. Биз иги да танышыб бошамагъан эдик. Тамара ол джашны кёргенинде, алай мыдах нек болду, кимди Сережа, къайдады бусагъатда, деб къызны чучхуб башларгъа тартындым. Аны юсюне да, Тамараны кёзлери джыламукъладан толуб, бир джанына бурулгъанында, чыртда джукъ соралмадым. Кесини юсюнден хапар айтыб башларыкъ болур деб, алай

келди кѣлюме. Сорургъа тартынсам да, Се-режа ким болгъанын билирге сѹе эдим, Тамараны джашауу бла ол адамны къысха байламлыгъы болгъаны уа ачыкъ эди.

Башыма тюрлю-тюрлю сагъышла келиб башладыла: сѹйген джашын кѣб болмай аскерге ашыргъан болурму, огъесе айырылгъанмы этгендиле...

Адам къуджурду, къулагъына бир джукъ илинсе, аны артына дери билгинчи тынгы табмайды. Мен да къызны хапар айтырын ашыгъыб сакълай эдим...

Езге Тамара, къара тынгылауну басыб тургъан болмаса, джукъ айтмады, ашаб бошаб, ызыбызгъа тебрегеникде, сѣз ортасында, къыш былтыр стенокордиядан бир къаты аурудум да, заводну комитети, путевка бериб, Ялта шахаргъа ийген эди, эки айны туруб келдим, бир деди ансы.

Андан сора заводда тенг къызлары бла джашлагъа уллу разылыгъын билдирди: «Къаллай бир игилик этиб кюрешгендиле ала меннге. Бери, Москвагъа командировкагъа да кѣбле келирге сѹе эдиле. Алай а тенглерим къоймадыла, барсын да бир кѣз ачыб келсин, къайгъысын, ачыуун да бир

унутур эсе уа деб, ийген болурла», — деди Тамара.

Хапар айтыргъа суймегени белгили эди Тамараны, ёзге ол буфетде тубеген джаш аны джюрегинде ёмюрлюкге къалгъан джарасыны башын ачхан эди. Ол кече бир да тынчлыкъ табмады. Бир кюзгюню аллына сюелиб, иги кесек заманны анга къараб турду, сора меннге бурулуб, кёз тублерин, кюрен кючлеб тургъанын кёргюздю, бир да таракъны алыб, чачын тараб кёрюб, мени чачым бери келгенли, иги ёсюб тебрегенди, деб ышарды...

Къозгъамайым мындан ары, бителиб баргъан джараны чучхумайым деген акъылда, къызны булджутур джанындан болдум. Таб кесими юсюмден хапар айтыб башлагъан огъуна болур эдим дейме, алай а джюрегинде эртдеден туююлюб тургъан туююмчек седиреб башлагъан эди да, аны тыймакълыкъ тынч болмаз эди.

Тамара, тешинмегенлей орунга джатыб, бармакъларын бир-бирине чалышдырыб, башыны тубюне салыб, талай заманны юню мюйюшюне кёзлери чыракъ кетиб турду. Сора, секириб туруб, тютюн ичерге эркинлик тиледи.

— Ким огъай дейди, ичигиз, — дедим. Алай а кеси аллыма, бу къууатлы, намыслы тиширыуну джараусуз зат этгенине бир къара, деб кыйналдым.

— Кёбден бери ичемисе?

— Джыл болуб келеди. Ёзге ыйыкъда бир-эки кере дегенча, эсима бир тюшсе ичеме.

Тамара кёлюмю бир иги къандырайым дегенча, тютюнню ичине терен тартыб, ауу-зундан джиберген тютюнюнден кёз алмагъанлай, ахсынды:

— Къараб-къарагъынчы сегизинчи март джетиб келеди. Бир джылны мындан алгъа тиширыуланы байрам кюнлерине Сережа бла бирге тюбеген эдим. Къалай сейирлик эди! Биз карнавалгъа барыб тебсеген эдик. Незатха эсе да бир затха къутургъанча, ол кечеден бек къууанмагъан эдим. Кюндюзюнде уа, бузгъа барыб, конёкла бла учдукъ. Ал кюнюнде уа, орус адетдеча, Сережа тенг кызыларымы да, мени да юч ат джепилген чана бла айландырыб келирге айтхан эди. Кечесинде Сережаны шахар паркда дежурит этерге чакъырдыла. Дружинник эди ол. Ол кече

Сережа юйге кьайтмады. Хулиганла ёлтюр-
ген эдиле аны...

Тамара тамагъына не эсе да тыгъылгъан-
ча болуб, андан ары джукъ айталмай тох-
тады. Сора, бир кесекден, кызыл бочха-
чыгъын ачыб, Тамара бир гитче туюмчек-
чикни чыгъарды, тамам бир багъалы затны
джерге ийиб кьояма, деб кьоркьгъанча,
кьоллары кьалтырай, меннге узатды.

-- Буду андаи меннге кьалгъан зат.

Акь кьолджаулукъчукъну ичинде мен юч
затны кёрдюм: алтын джюзюк, комсомол
значок, дружинникни кызыл байлауу.

— Мен Серезаны таныгъанлы юч джыл
бола эди. Эм джууукъ адамым, эм суйген
тенгим эди ол мени. Джангы джылны аллы
бла экибиз да барыб, загс этдирген эдик.
Алай а тоюбузну джай этерге оноулашхан
эдик. Сергейни атасы фронтда ёлген эди,
юйдегиде тамадалыкъ аны бойнунда эди. Ол
себебден Сережа, юйдегини кьоюуб, дже-
нгил кеталмады: эки гитче эгешчиги школ-
ну бошай тура эдиле.

Тамара Серезаны юсюнден дагъыда кёб
хапар айтыб турду ол кече меннге: чемер
инженер болгъанындан, политехникумда

студентлени эм бек суйген устазларыны бири болгъанындан...

Мен а ол кёзюуде терен сагъышха кирген эдим: 25 джылда стенокардиядан ауругъаны, кёз тублеринде эки терен сызлыгъы, тю-тюн ичгени—была барысы да къайдан табылгъанлары меннге энди толу ангылашынды.

Сережа келиб, кёз туурамда сюелгенча болдум. Кесини джашауун бериб, Сергей къутхаргъан тиширыу — юч сабийни анасы, хулиганлагъа сюд этилгени, Тамара аланы, джюрегинде уллу ачыуу блакъаты терс-легени бла аманлыкъчыланы айыбларына джолукъдуругъа кереклисин айтханы — бары да кёзюме кёрюндюле.

Терен сагъышха кирдим: нек болады былай, бизни бла бирге, биз джюрюген джерде адамны джашауун юзерге, къызыл къаны тегерге хазыр мурдарла нек бардыла? Былай бетлерине къарагъанлай, къалай таныб къоялмайбыз биз аланы? Бири бири ючюн джан берирге хазыр болгъан, ашхы сейирлик адамладан а башхалыкълары болургъа керекди аланы...

— Джаш адамса, джашауунг алкъын ал-

лынгдады, — деб Тамараны джюрегин басаргъа кюрешдим.

— Тюз айтаса, мени джашауум аллымдады алкъын, эшда, аман да боллукъ болмаз. Кёб болмай сабий юйден асыраргъа бир джашчыкъ алгъанма. Кесине да Сережа атагъанма. Эки ай болады мен анга джюрюб, аны кесиме илешдирирге кюрешиб тургъанлы. Джашчыкъ, Сергейча адам болур ючюн, мен къолумдан келгенни аямай кюреширикме.

Толу бир айны джашадым Тамара бла биргелей, адамлыкъны кёб сейирлик шартын да сынадым аны юсюнде, бизни совет джаш тёлюню юсюнде болгъан шартланы: адамлыкъ, тенгни тута билиу, таза иннетлик...

Бир сёзсюз, Сергейни этген джигитлиги, Тамараны да джигитлигиди. Не ючюн десенг, аны Сергейге таза суймеклиги болгъанды.

Болушугуз, адамла

ени ойлашдырыр ючюн ненча иги адамны ненча акъыллы сёзю зыраф болгъанды. Къалай айтыргъа да билмейме, болумуму чурумун ачыкъларгъа сёзюм джетмейди сора, мен не айтайым?..

Шерифат терсди дерге да болалмайма. Неде терсди? Ишлеген джеринде анга ичги сёзюм айтмагъан, аны ариу кёрмеген бир адам болмаз. Ненча тенги барды! Аман болса, бир тенги да болмаз эди... Юйде уа? Юйде уа не болгъанын билмейме, билмейме...

Шерифатны хар сёзю меннге эрши кёрюнюб, ол айтхан затха ийнанырым келмей тохдай эдим, ариу китабдан, журналдан окъуб айтханына да ишекли болуб тургъанча, талай заманны айландым.

Алгъын а? Алгъын, юйленгинчибизге, ансыз кюнлерим, джаншакъ адамны сёзюча, тауусулургъа унамай, башымы къайры атаргъа билмей эдим. Бирге болсакъ а, кюн

татлы джукъуча, ахырына терк джете эди.

Энди алай нек болду? Кимди терс, Шерифат? Эки сабийими анасы? Алай эсе, меннге анам, мени джокъдан бар этген анам:

— Бу халда мен сени ёмюрде къатыма къоймам, балам деб атынгы айтмам, ичген сютюнге да разы болмам. Ким билед, ёлсем, сен къатыма затха келеме дерсе, мен сенден энди джийиргенненгэн этеме, ёлюгюме тийме, анам деб бетиме къарама. Хай-хай-хай, джауум да бала деб сени кибикини ёсдюрсюн... — деб нек айтады.

Ол сёзле мени джюрегимден кетмейдиле. Ала бла бирге анамы арыкъ къоллары, узун, арыкъ бармакъла, гаккы танкыча джукъа терисини тубюнде къан тамырлары бла кёксюдюм къан акъырын джюрюб баргъаны...

Къатына барыб олтурсам, бир къолу бла бир къолун кёзюу-кёзюу сылай, кёзюнден джыламукъ чыгъармагъанлай, мени бла къаллай бир кюрешеди. Аны айтханын барын да бирге джыйсанг, быллай магъана болады: «Адамлыгъынгы теблеме, халал юйдегинги харам этме».

Меннге анам, тенглерим, ишде тамадала-

рым — бютеу барысы айтхан да терс кёрюн-
юб тура эди ол кюннге деричин...

Къуру Хауа бла мен эдик тюз. Мени юй-
дегимден айыргъан тиширыу бла мен. Сора
къайдан чыкъды ол мени аллыма, Бийнё-
герни аллына Апсатыны асхакъ къызы Фа-
тима чыкъгъанча...

...Аны бла мен бир эки-юч кере тубеге-
никде, ол да огъайламагъанча кёргенимде.
юйден джаллай башладым, артда уа, аман
къан алыб, юйге келсем, Шерифат бла дау-
лашмай къалмай эдим. Алай эте аны да
бездирген болур эдим, сора ол мени юсюме,
башыма алгъынча къарамай, мени сан эт-
мей тебреди: кийимлерим кир, буршула,
эки затымы бир джерде табмазса. Алгъа
мен аны ангыламадым, Шерифат энди
джангыз болуб къолу джетмейди деб тур-
дум бир кесекни, огъай, ол алай тюл кёре
эдим. (Ол къашын, башын туйюб, къычы-
рыкъ этиб туруучу тиширыуладан тюлдю).

Мени болумуму эслегенинде, алгъа, иште
затда джукъму болгъанды, Аскер, сен не
эсе да тюрлениб бараса деб да бир кёрдю.
Болумуму ангылагъанында уа:

— Джолунг мамукъдан, къайры суйсенг
да бар, юйюнгде джылыу табалмадынг

эсенг, тышында изле, -- деб бир тыш адамча, къаты айтыб къойду. Шерифатны ол сууукълугъу бираз джанымы да къыйнады, алай болса да эришген кирик этиб:

— Мен къайда да джылынырма, сен юшюме ансы деб, кетиб къалдым. Алай а, юйюмден чыкъгъанымда, гурт тауукъну тюбюнден тѣнгереген гаккыча, атылыб къалдым дейме...

Энди уа къалай этейим? Анам кечерикди, билеме, ол бюгюн-бюгече да юйюме къайтырымы излеб турады. Сабийлени ата-сыз ёсдюрюу татлы болмагъанын ол биледи, Шерифатха къалай этейим ансы? Айхай, къуру Шерифат болуб къалса уа, Муратчыкъ а? Ол меннге бир тюрлю бир къарайды, аны сабий кѣзчюклери менден эсе кючлюдюле. Ол кѣзюме къараса, бетими къайры сугаргъа билмей къалама. Бара-баргъан заманда ол мени юсюме ёре туруб, сен меннге аталыкъ этмегенсе десе уа, не айтырма? Мен бу ичги бла джолумдан тайдым.

Къалай этейим? Болушугъуз, болушугъуз манга, адамла!

Адамла, мен да адатма.

...Тюнене ишден келе тура эдим да, «Насыб юйню» бу джанында быллай бир зат

кёрдюм. Асфалът джолда тауукъ къуучукъ-
ланы джел ары бла бери сюрюб, бир чып-
чыкъчыкъ да аланы къуууб кюреше эди.
Бир къуучукъну ауузуна къабыб, экинчисин
джетиб, аны да ауузчугуна джыяма деген-
лей, ауузчугъундагы тыше эди! Алай бла
бир кесек заманны кюрешди чыпчыкъчыкъ.
Болмагъанында, ауузчугъундагычыкъны
уячыгына элтиб келиб, ол бирин сюрюб
тебреди...

Мен тынене алайда уллу магъаналы зат
кёрдюм.

Чыпчыкъчыкъ да, ол бурху джанчыкъ,
юйюм, юйдегим, джашау этейим деб кюре-
шеди. Мен а? Мен а адамма, адамма да?
Мен юйюмден, юйдегимден къачыб айлана-
ма. Мен ол джоуюддеген кесек затчыкъдан
эсе къарыусузма, мен, адам... Къалай къа-
рыусузма, къалай болумсузма мен, аджаш-
хан адам. Мени тызетигиз, болушугъуз мен-
нге, Адамла! Мен адам болургъа керекме...

Сен кзатымда болмасанг

Меннге: «Сен къарт боллукъ тюлсе ёмюрде, таймаздан джашлай турлукъса, насыблы», — дейдиле биргеме ишленлени кёбюсю. Джолда тюбеген адамла уа, меннге эслеб къарасала: «Бу тиширыу алай мыдах некди?» — деб, бир бирледе таб кесиме ла эшитдире, айтадыла.

Тюнене уа сабийликден бери бир джерде ёсген бир адам, кёзюме, менден джукъну джашыргъан алай тынч тюлдю дегенча, джити къараб:

— Фатима, бу арт кёзюуде сен не эсе да мыдах кёрюнесе. Бир кюн юсюм бла саламымы алмай озуб кетгенсе. Сеннге не болгъанды? — деб, къарт устаз кылыкъ этген сохтасыны кёзюне къарагъанча, къарады.

Сагъышлы джюрегими кесим да билеме, ол себебденди джууаб этерге сёз табалмай кългъаным. Алай а мен сейирсинген бир зат барды.

Ишде бла орамда бирча нек тюлме? Иш

меннге нени да унутдуруб кьоямыды, огъе-се анда менден да мыдахла болурламы? Не уа мен «джаш кёллюсе, кьарт боллукь тюлсе, насыблы» дегенлери джюрегиме джарашыб, кеси аллыма тюрлене болурламы? Алай эсе ол бек кыйыш затды. Огъай, алай тюлдю. Алай болургъа амалы джокьду. Ичи тышына ушамагъан адамдан кёрюб болмагъан затым джокьду.

Мени алай тюрлениуюмю чуруму — джангызлыкьдан, сенсиз, сенден узакьда кьалыргъа кьоркьгъанымды. Кёкден тийген кюн эсе да, мен джангызны суймейме — андан кьуру да кьоркьгъанлай турама. Орамда сагъыш тюбю болуб, адамланы саламларын алмагъаным да аны себеблиди деб турама. Кертиди, мыдах болургъа тыйыншылы кюнле да бола болурла, алай а... сенсиз кюнлени мен чыртда башхала бла тенглешдирмейме, кьайдан тенглешдиргин — бирери бирер ёмюр кибик, тауусулургъа унамай тургъан кюнлени. Сенсиз кюнлерим бары да алайдыла. Аладан мен, зар адамладанча, кьоркьама. Ала кьалай эсе да кеслерин сакьлатмай бир дженгил келиб кьаладыла. Сора не этгин. Ол кюнлени мен сен кьатымда болмасанг сынайма. Джырлай

билсем, меннге андан эсе, тынч боллугъун ангылайма, алай а къайда — мен джырлай билмейме. Джырлай билсем, сен къуру да къатымда турлукъ эдинг — джыр адамны сезимин къозгъагъанлай, иннетин тазалагъанлай, муратына ышандыргъанлай турады. Ма джырлай билген адамладыла ёмюрлери джашлай кетерикле, мен а джырлай билмейме. Хар ким меннге насыблыса дегенликге, джырлай билмейди хариб деб киши айтыргъа унамайды. Ала мени такыр кёллюлюгюмю билиб эте болурла. Джырлай билсем, мен хар неден да джашау насыб юлюшюмю къызгъанмай бергенин ангылаб, тюз айтасыз, мен дунияда эм насыблы адамланы бириме дерик эдим. Алай а джырлай билмейме. Ол затдан юлюшсюз къалгъанымы сен къатымда болмасанг сеземе.

Къарт амма, туудукъларына шекер гыртланы тутдуруб, аланы ичлеринде эм гитчегин эслемей къойгъанча, табигъатны чыпчыкълагъа дери джырламагъан заты джокъду, ортада къуру мени унутханды ансы. Мен а адамма. Чыкъ да бир къарачы биченликге. Эртден аязда гокка хансчыкъла башчыкъларын къымылдата, акъыртын ийнар айтадыла. Кюнню нюр таякълары каскаля-

ны уятса уа, ийнар кьой эсенг, уллу тойда харс кибик болуб кьалады. Ма кьересиз, дуняда джырлай билмеген джокьду. Алай а мен джырлай билмегеними сеннге джолукьгунчу сезмей эдим. Халкь джырлагьанны мен да джырлай эдим. Джырны кесим башлагьаным да бола эди. Энди уа кьалай эсе да бир башха ауаз бла джырларгьа керек болгьанын билеме, джырлагьан а этелмейме. Ма аны ючюн болур, мени ариу джырлагьанлагьа сукьланганым. Кьуру алагьа сукьланама мен, не ючюн десенг, джырлай билсем, сен кьатымда болмасанг, джыр, сеннге этген джырым, иегерлик этиб, джашаууму хар такьыйкьасын сени бла ашырлыкь эдим. Ма ол сагьатда мен мыдах боллукь тюл эдим. Сен кьатымда болсанг, мен кьалай мыдах болайым! Сени таймаздан кьорюб турмасам а, мыдахлыкь сени орнунгу ялыб кьояды. Ма олсагьатда сукьланама мен ариу джырлагьанлагьа. «Кьалай ариу джырлайса, энтда джырлачы, сен кимден да ариу джырлайса», — деученинги да унутмагьанма, алай а мени джырлагьаными сен кьуру кьатымда тургьан заманында эшитесе. Мен а сени юсюнгден джырлагьаными бютеу дуня

эшитсе суюме. Дуня бла бирге сен да,
къайда болса да эшитиб, менсиз мыдах бол-
май, мен къатында болгъанымы кӧрюб
джашарча этерге суюме. Алай а мен джыр-
лай билмейме да, сен къатымдан кетсеиң,
мени унутуб къоя болурса деб, орамда мы-
дахлыкъгъа кесими хорлатама...

БАШЛАРЫ

Асият	3
Анала бла балала	33
Мени бир тенгим	50
Болушугъуз, адамла	57
Сен къатымда болмасанг	62

София Любовна Гочиева

АСИЯТ

РАССКАЗЫ

на карачаевском языке

68 стр. с иллюстр.

Редактор Н. М. Кагиева
Художник Ф. И. Марков
Худ. редактор М. П. Бертник
Тех. редактор З. Т. Агирбова
Корректор Е. Е. Алакаева
Сдано в набор 7/V.68 г. Подписано
в печать 20.VIII.68 г. Формат 60×90¹/₃₂.
Печ. л. 2,125. Уч. изд. листов 164.
Тираж 1300 экз. Заказ № 1972.
ВУ 53230. Цена 9 коп.

Карачаево-Черкесское отделение
Ставропольского книжного издатель-
ства, г. Черкесск, ул. Ленина, 38.
Карачаево-Черкесская областная ти-
пография, г. Черкесск, ул. Перзо-
майская, 47.

Бағысы 9 нәп.

СТАВРОПОЛЬ КИТАБ НЭДАТЕЛЬСТВОНУ
КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС БЕЛЮМЮ
ЧЕРКЕССК—1968